

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

136:1 • 2016

Sverige som partner 1319–1905

Ett perspektiv

HARALD GUSTAFSSON *Lunds universitet*

Här behandlas Sveriges förbindelser med andra politisk-territoriella enheter, från medeltidens dynastiska unioner över de tidigmoderna konglomeratstaterna till 1800-talets union av två nationalstater. Med hjälp av befintlig forskning fokuseras statens växlande sammansättning och vikten av att skilja mellan riket och staten. Ett sådant perspektiv visar nya aspekter och ställer frågor som ett traditionellt, nationellt perspektiv förbiser.

Inledning

Det börjar och slutar med Norge. År 1319 ingick Sverige en personalunion med Norge och 1905 bröt sig Norge loss ur en personalunion med Sverige. Mellan dessa två händelser ligger en rad andra svenska statsförbindelser, förbindelser mellan riket Sverige och andra politisk-territoriella enheter, där vissa traditionellt har rubricerats som unioner, andra oftare har beskrivits som ett svenskt styre över främmande provinser. Det kan också uttryckas som att kungariket Sverige 1319–1905 i regel var en del av en större stat.¹

Dessa förhållanden är i viss mening väl kända. Svenska historiska atlaser har alltid haft kartor över det svenska stormaktsväldets tillväxt och avveckling. Det finns förstås specialstudier om till exempel Kalmarunionens förvecklingar, reduktionen i Baltikum eller unionsupplös-

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

1. Ett stort tack till fil. dr David Larsson Heidenblad och prof. Wiebke Kolbe för värdefulla diskussioner om manuskriptet.

Harald Gustafsson, f. 1953, är professor i historia vid Lunds universitet. Han har huvudsakligen forskat kring tidigmodern nordisk historia och berört frågor som beslutsprocess och inflytande, politisk kultur, statsbildning och identitetsuppfattningar. Hans senaste bok är *Makt och människor: europeisk statsbildning från medeltiden till franska revolutionen* (2010).

E-post: Harald.Gustafsson@hist.lu.se

ningen 1905. Men ingen har satt samman allt detta, ingen har behandlat Sveriges ständiga partnerskap som ett perspektiv på svensk historia under nästan 600 år.

Det påpekas ofta att historieforskningen länge har präglats av metodologisk nationalism – föreställningen att "nations were the logical containers of meaningful history, serving as the most important point of reference".² Det "resulterar i dåliga förklaringar" när vi tror att "liv och handlande utspelar sig inom de slutna och mot varandra avgränsade rum som utstakas av nationalstaterna".³ Gamla tiders uttalat nationalistiska historieskrivning i historismens anda har historiker nu oftast, i varje fall i västvärlden, lämnat bakom sig.⁴ Men fortfarande utgör det egna landets historia de flesta historikers studieobjekt och givna referensram. Frågan om en studies representativitet avser exempelvis oftast just nationell representativitet – för att legitimera en lokal eller regional studie ska den helst sättas in i en rikshistorisk ram. Trots den uttalade viljan att överskrida den metodologiska nationalismen finns det skäl att instämma i att "[a]n så länge befinner sig ambitionen hos oss i huvudsak på deklarationsnivå".⁵

Man får dock inte förväxla metodologisk nationalism med att alls hålla på med den geografiskt nära historien. Jag delar Maria Ågrens uppfattning: "Det är inte mer inkrökt att forska om det område som i dag kallas Sverige än att forska om de områden som i dag kallas England, Pakistan eller Bolivia".⁶ Det blir "inkrökt" först när vi ser det som en självklarhet och inte som ett val. Enheten Sverige får inte ses som en naturlig eller transhistorisk storhet – lika lite som Skåne, Norden, Europa eller något annat område. Alla enheter vi rör oss med måste kunna problematiseras.

Som ett alternativ till den metodologiska nationalismen brukar ibland anföras transnationella studier. Det är inte helt klart vad detta innebär. I en aktuell översikt över transnationell forskning uppfattar Simon Mac-

2. Kenneth Pommeranz, "Histories for a less national age", *American Historical Review* 119:1 (2014) s. 2.

3. Pia Lindqvist, "Fångad i nationen? Svenska historikermötet, Göteborg, 5–7 maj 2011", *Historisk tidskrift* 131:3 (2011) s. 704–708 (här s. 705) som citerar Knut Kjeldstadlis anförande.

4. Se t.ex. Georg G. Iggers, Q. Edward Wang & Supriya Mukherjee, *A Global History of Modern Historiography* (Harlow 2008) s. 69–82, om 1800-talets nationella historievetenskap. Däremot är det nationella perspektivet fortfarande starkt i t.ex. Mellanöstern och på många håll i Asien; se Iggers *et al.* (2008) s. 383–387.

5. Klas-Göran Karlsson, "Post-historikern", *Scandia* 79:2 (2013) s. 78–89, här s. 85.

6. Maria Ågren, "Därför är jag historiker", *Scandia* 79:2 (2013) s. 68–75, här s. 71.

donald, verksam vid Centre for Transnational History vid University College London, den som en paraplyterm, i släkt med globalhistoria, världshistoria eller *histoire croisée*, "one of a series of terms which have developed in order to help study engagement beyond the terms of state or nation-centred history". Det betyder emellertid inte nödvändigtvis att transnationell historia är "inherently antagonistic to the study of nations and states". "Instead", fortsätter Macdonald, "as numerous scholars have emphasised, an especial advantage offered by transnational approaches is their efficacy in enabling better delineation and comprehension of considerations relating to state power".⁷

Jag är tveksam till själva termen "transnationell historia", som synes indikera förekomsten av nationella enheter som bas för rörelser över gränser. När vi behandlar tiden före tidigt 1800-tal, före den moderna föreställningen om nationen, kan uttryckssättet vara missledande. Därför är orden "and states" i citatet ovan välkomna; om perspektivet innebär att vi bör röra oss över och problematisera politiska gränser, oavsett om de förstås i nationella termer eller inte, är angreppssättet mer användbart. Jag tror att ett sådant perspektiv på Sveriges statsförbindelser – man kunde kalla det transterritoriellt – skulle bidra till att problematisera enheten Sverige och också skapa en bättre förståelse för den äldre svenska – och europeiska – statens sammansättning; det borde även ge bättre förklaringar av dess förändringar än vad nationella perspektiv har åstadkommit.

Jag har inte möjlighet att här bygga på primärforskning utan måste lita till de mycket ojämna forskningslägena i de enskilda fallen; det rör sig om ett femtontal förbindelser med unionspartner och provinser, av vilka några har omfattande forskningslägen på flera språk, andra knappt är berörda. Med de begränsningar detta sätter kommer jag i det följande lyfta fram dessa förbindelser, se på deras förändring över tid och antyda hur ett sådant perspektiv kan ge nya aspekter på gamla frågor eller leda till nya frågor. Fokus ligger på hur territorier sattes samman till större politiska enheter, hur man från statsledningens och provinseliternas sida såg på förbindelserna och vilka organisatoriska uttryck statssamhörigheten fick.

7. Simon Macdonald, "Transnational history: a review of past and present scholarship", https://www.ucl.ac.uk/cth/objectives/simon_macdonald_tns_review (januari 2013) (25/11 2014) s. 5–6, 10.

Det handlar alltså i mycket om politiska och förvaltningsmässiga förhållanden, där det också finns mest forskning att luta sig mot. Givetvis vore det önskvärt att även se hur, om alls, människornas ekonomiska och kulturella villkor förändrades genom dessa territoriella förbindelser, men sådana frågor kan här endast antydast. Det blir en studie av hur förändrade politiska kontexter, från medeltidens dynastiska förbindelser över de tidigmoderna konglomeratstaterna till 1800-talets nationalstater, gav olika former för den flerterritoriella staten i Europa.

Medeltidens dynastiska unioner

Sverige ingick under senmedeltiden i flera unioner. Personalunionen mellan Sverige och Norge under Magnus Eriksson varade från 1319 och åtminstone till Håkon VI:s trontillträde i Norge 1355.⁸ Vilket slutdatum som bör anges beror på värderingen av de strider, stillestånd och delningar som präglade den norsk-svenska politiken under tiden fram till Kalmarunionen, en ofta förbisedd period av stor vikt för den senare utvecklingen, som dock här måste lämnas åt sidan.⁹ Perioden 1332–1360 var Magnus Eriksson också kung över Skåne med Halland och Blekinge.¹⁰ Unionen mellan Danmark, Norge och Sverige, senare kallad Kalmarunionen efter mötet i Kalmar 1397, fungerade de facto från Margaretas maktövertagande i Sverige 1389.¹¹ När den kan betraktas som definitivt upplöst är också en fråga för diskussion; Gustav Vasas kungaval 1523 brukar anföras men dess dödskamp var längre än så.¹²

8. Om den svensk-norska unionen se Aksel E. Christensen, *Kalmarunionen og nordisk politik 1319–1439* (Köpenhamn 1980), Grethe Authén Blom, *Norge i union på 1300-tallet: Kongedømme, politikk, administrasjon og forvaltning 1319–1380 I–II* (Trondheim 1992) och Michael Nordberg, *I kung Magnus tid: Norden under Magnus Eriksson 1317–1374* (Stockholm 1995).

9. Christensen (1980) utgör ett undantag genom att behandla den skandinaviska utvecklingen från 1319 till Kalmarunionen. Jag lämnar också åt sidan det faktum att Sverige och Mecklenburg-Schwerin befann sig i personalunion 1384–1389 under kung Albrekt/hertig Albrecht III.

10. Om den svensk-skånska unionen se Christensen (1980) s. 49–75 och Ingvar Andersson, *Skånes historia: Senmedeltiden* (Stockholm 1974) s. 125–147.

11. Ur den rika litteraturen om Kalmarunionen kan nämnas Erik Lönnroth, *Sverige och Kalmarunionen 1397–1457* (Göteborg 1934, ny utgåva 1969), Christensen (1980), Poul Enemark, *Fra Kalmarbrev til Stockholms blodbad: Den nordiska trestatsunions epoke 1397–1521* (Köpenhamn 1979), Lars-Olof Larsson, *Kalmarunionens tid: Från drottning Margareta till Kristian II* (Stockholm 1997) och Esben Albrechtsen, *Danmark-Norge 1380–1814: Fælleskabet bliver til: Bind I. 1380–1536* (Köpenhamn 1997).

12. Om upplösningssprocessen se Harald Gustafsson, *Gamla riken, nya stater: Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541* (Stockholm 2000).

De nordiska unionerna under senmedeltiden var lösa, dynastiska sammansättningar av territorier. Samma furste kom att härska över flera områden, men det innebar inte att någon samordning eller ännu mindre sammansmältning eftersträvades. Lagstiftningen i de olika rikena hölls åtskild. De politiska församlingar som växte fram, som de utökade herredagar som var riksdagens föregångare eller det danska danehoffet, blandades aldrig över riksgrensarna. Inom de danska och norska väldena fanns också en annan typ av förbindelser, vanliga på kontinenten, med band som kunde kallas feodala mellan fursten och lokala härskare över territorier löst knutna till riket – främst Slesvig och Orkney – men Sverige berördes endast indirekt av dessa.

Någon aktiv vilja till union fanns 1319 knappast i vare sig Norge eller Sverige, det var dynastiska skäl som ledde till att Magnus stod närmast tronen i båda rikena och förhållandet blev en ren personalunion där rikena hölls strikt isär, men det förefaller heller inte ha funnits någon aktiv motvilja.¹³ Förbindelsen med Skåne ingicks däremot högst målmedvetet. Magnus Eriksson passade på att expandera när Danmark var kungalöst och bortförpantat. Sedan Valdemar Atterdag 1340 hade återupprättat kungamakten i Danmark skyndade sig Magnus att formalisera relationen med Skåne med ett fördrag samma år, vilket Valdemar 1343 accepterade och därmed formellt avträdde de östdanska landsdelarna.

I motsats till den norsk-svenska unionen var den svensk-skånska snarare en annexion. I kungatiteln markerades statuskillnaden genom frasen "Sveriges, Norges och landet Skånes kung". Skåne, som här står för de östdanska provinserna, var ett land och inte ett rike, ett land inom det danska riket, med ett landsting som, liksom de själländska och jylländska, var hyllningsting vid kungaval. Landet Skåne hade nu alltså valt en kung som samtidigt var kung i Sverige. Avtalet från 1340 stadgade att de alltid skulle ha samma kung, utsedd av svenskar och skåningar tillsammans – liknande formuleringar om gemensamma kungaval återkommer sedan i många senmedeltida interskandinaviska överenskommelser. Men Skåne var ändå den svagare parten. Kung Magnus satte sina egna trommän, ofta svenskar, på ledande poster i Skåne och använde skånska resurser för sin samlade politik.¹⁴

13. Christensen (1980) s. 22; Blom (1992) s. 37–41, som understryker hur det svensk-norska avtalet 1319 kom till i hast, i en pressad situation p.g.a. inbördeskriget i Sverige.

14. Christensen (1980) s. 55.

För att göra sakerna mer komplicerade var också Magnus norska välde sammansatt av flera delar. Orkney, Shetland, Färöarna, Island och Grönland var skattland under den norska kronan.¹⁵ Allihop hade de olikartade relationer till kronan; mest avvek Orkney genom att inte lyda direkt under kungen utan styras av en inhemsk jarlssläkt i ett vasallförhållande till den norska kronan.¹⁶ I jämförelse var det svenska väldet enklare uppbyggt, men förutom Skåne kan man också se Gotland som ett territorium utom det egentliga riket, med ett tributförhållande till kronan.¹⁷ Sveriges och Norges personalunion hölls strikt isär för de respektive rikenas anknutna territorier; den svensk-skånska unionen hade enligt detta synsätt ingenting med den svensk-norska att göra. Det säger mycket om hur löst hopknutna medeltidens dynastiska unioner var.

Även om de inrikes förhållandena knappast påverkades i de ingående delarna finns det skäl att instämma i Michael Nordbergs misstanke om att norska förhållanden kan "ha inspirerat kungen till att få till stånd en rikstäckande lag även för Sverige".¹⁸ I Norge fanns en landslag sedan 1270-talet och, som Grethe Authén Blom har framhållit, kung Magnus konfronterades i sin omfattande rättsliga verksamhet i Norge ideligen med ett mer kodifierat rättssystem.¹⁹ Måhända är det ett utslag av metodologisk nationalism att frågan om norsk inspiration för det arbete som ledde fram till Magnus Erikssons lands- och stadslagar inte tidigare ställts.

Liksom Sverige och Norge var skilda politiska enheter i sin union, var de tre ingående rikena i Kalmarunionen på samma sätt åtskilda. Detta är väl känt, men det är mindre uppmärksammat att unionen var mer komplicerad än en sammanslutning av tre tydliga enheter. Sverige var visserligen rättsligt-territoriellt för tiden ovanligt enhetligt sedan både Skåne och Gotland hade hamnat under det danska riket 1360–1361. Men

15. Se ett flertal artiklar i Steinar Imsen (red.), *Taxes, Tributes and Tributary Lands in the Making of the Scandinavian Kingdoms in the Middle Ages* (Trondheim 2011) och Steinar Imsen (red.), *Grenser og grannelag i Nordens historie* (Oslo 2005).

16. Om Orkney Barbara E. Crawford, "Tax and Tribute in the Joint Earldoms of Orkney and Caithness", i Imsen (2011) s. 33–55.

17. Om Gotland som svenskt skattland se Tryggve Siltberg, "Medieval Gotland, 'Peasant Republic' and 'Skattland'", i Imsen (2011) s. 237–263. Med tanke på Gotland kan det vara oegentligt att börja Sveriges historia som partner först 1319. Möjligen stod också Norrlandskusten i ett sådant lösare tributförhållande till den svenska kronan, i varje fall hävdas det hos Gunilla Tegengren, *Sverige och Nordlanden: Förvaltning och nordlig expansion 1250–1550* (Umeå 2015).

18. Nordberg (1995) s. 119.

19. Blom (1992) s. 335.

Norge hade kvar sitt nordatlantiska välde, även om Shetland och Orkney pantsattes till Skottland på 1460-talet.²⁰ Framför allt hade Danmark sin komplicerade relation till Slesvig-Holstein, som påminner om Sveriges tidigare förbindelse med Skåne i så måtto att den inte formellt blandades ihop med relationen till Sverige och Norge, trots dess – forskningsmässigt underskattade – centrala position i Kalmarunionens politik.²¹

Kalmarunionen ses ofta som kortlivad och betydelselös vad Sverige beträffar; efter Engelbrektsupproret 1434–1436 eller i varje fall efter valet av Karl Knutsson till svensk kung 1448 skulle den endast ha varit i funktion de korta perioder då de danskbaserade unionskungarna också var helt erkända i Sverige.²² Det är naturligtvis riktigt att Sverige under långa perioder styrdes av inhemska krafter – att unionstidens Sverige kan betecknas som en aristokratisk republik²³ – men hela tiden erkändes unionen som ramen kring politiken. Man slogs om kungens ställning och befogenheter i riket, om den inhemska aristokratins rätt till slottslän och ämbeten, man slogs med varandra om makten i riket och inkallade unionskungen när man låg under, och man slogs om utrikespolitiken, där länderna fortfarande drog åt olika håll, men inte om principen att ”dessa tre riken” ingick i ”en kärlig bebindelse”.²⁴

Kalmarunionen avskrivs alltför ofta redan efter 1523, men som statsalternativ fanns den kvar länge, inte minst aktualiserad i samband med Christian II:s försök att återta sina riken 1531–1532.²⁵ Ännu under

20. Barbara E. Crawford, "The Pledging of the Islands in 1469 and the Historical Background", i Donald J. Withrington, *Shetland and the Outside World 1469–1969* (Oxford 1983) s. 32–48.

21. Slesvig-Holstein, som inte utgör grund för en modern nationalstat, har ofta negligerats i nordisk historieskrivning. Ett viktigt undantag är Albrechtsen (1997). Ändå utgjorde behärskandet av detta område något av motorn för många unionshärskare, inte minst för Margareta och Erik av Pommern. Larsson (1997) s. 172–175. Utvecklingen där var kanske viktigare för Kalmarunionens upplösning än Gustav Vasas svenska uppror. Gustafsson (2000) s. 76–81.

22. Enligt Peter Reinholdsson, *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige* (Uppsala 1998) s. 65, borde termen "unionstid" bara användas till 1434. Larsson (1997) s. 375, talar om "treriksunion på nytt" när kung Hans kröns i Sverige 1497. Fredrik Charpentier Ljungqvist, *Den långa medeltiden: De nordiska ländernas historia från folkvandringstid till reformation* (Stockholm 2015), s. 107, menar att svenskarna "i realiteten hade lämnat Kalmarunionen" 1470.

23. Herman Schück, "Sweden as an Aristocratic Republic", *Scandinavian Journal of History* vol. 9:1 (1984) s. 65–72.

24. Detta är en huvudtes i Gustafsson (2000); om "kärlig bebindelse" och "dessa tre riken" som beteckning på unionen, s. 52–53.

25. Gustafsson (2000) s. 171–201.

grevefejden (1534–1536) fiskade Gustav Vasa efter delar av Norge.²⁶ Det var egentligen först med grevefejdens avslutning som det stod klart att treriksunionen rämnat och lämnat efter sig två stater, Danmark-Norge-Slesvig-Holstein och Sverige.²⁷ Men arvet från Kalmarunionen var tydligt. Det var de nya härskartekniker som introducerats av Christian II och Sten Sture den yngre som Gustav Vasa byggde sin nya stat på. Minnet av unionen kunde utnyttjas som en hotbild och bidra till den nya statens ideologiska fundament.

De senmedeltida förbindelserna Sverige ingick i hade alltså sin betydelse på flera plan, men grundläggande var de dynastiska kombinationer där inte mycket mer än härskarens person var gemensam. Även om särskilt de Danmarksbaserade unionskungarna försökte utnyttja rikenas resurser samlat, rådde en genomgående dualism mellan härskaren och, med tidens term, landet, företrätt av rådsaristokratin. Någon vilja att sammansmälta de politiska systemen, eller än mindre ekonomin eller kulturella kännetecken, fanns inte. När 1300-talets unioner och Kalmarunionen behandlas samlat framträder dessa drag särskilt tydligt och i ett sådant perspektiv skulle övergångsperioden mellan dem vara värd mer uppmärksamhet än vad den ofta getts. Likaså framstår Kalmarunionens arv till nordisk statsbildning som viktigt.

Stärkande singelliv och nya partnerskap

Efter Kalmarunionens sammanbrott följde en period av singelliv för Sverige. Riket utgjorde förvaltningsmässigt, judiciellt, kyrkligt och politiskt en enhet, från Västergötland till Karelen, från Öland till Väster- och Österbotten. Inte ens Gotland, med dess lösare bindning till riket, fanns längre kvar utan följde Danmark ur unionen. Förvisso ska det enhetliga i 1500-talets Sverige inte överskattas; landskapen var fortfarande i någon mån politiska enheter, kyrkans stiftspartikularism var en realitet och det var skillnad mellan rikets politiskt centrala områden – Mälardalen och Östergötland – och dess mer perifera.²⁸ Men i ett europeiskt perspektiv var Sverige närmast unikt bland 1500-talets större stater med en lag och en politisk representation för hela statsområdet. Den myckna

26. Gustafsson (2000) s. 238–240.

27. Gustafsson (2000) s. 258–261.

28. Harald Gustafsson, "Statsbildning och territoriell integration: Linjer i nyare forskning, en nordisk ansats samt ett bidrag till 1500-talets svenska politiska geografi", *Scandia* 57:2 (1991) s. 191–227, som dock förbiser stiftspartikularismen.

forskningen kring uppbyggandet av den starka och välförvaltade Vasamonarkin har knappast beaktat att en förutsättning för att detta lät sig genomföras var denna relativa homogenitet, som i sin tur stärktes av de förvaltningsmässiga och kamerala reformerna.

Tendenser till upplösning genom Vasasönernas furstelän och senare grev- och friherrskapen förmådde aldrig i längden söndra riket. Men till själva riket lades snart nyförvärvade områden, provinser. Visserligen kunde den samtida terminologin ibland vara något vacklande på denna punkt, som Torbjörn Eng framhållit,²⁹ men om man ser till hur relationen mellan statsledningen (kronan) och de förvärvade områdena faktiskt gestaltade sig – som kommer visas nedan – är det rimligt att upprätthålla distinktionen mellan riket och provinserna, där en viktig gränsmarkering var att provinserna normalt inte hade representation på riksdagen. Sverige blev en tidstypisk europeisk konglomeratstat, sammansatt av en rad områden med olika politiska och administrativa förhållanden, med inhemska politiska eliter, oftast med egna ständerförsamlingar, i olika relation till kronan.³⁰ Det första steget var förvärvet av det som kom att kallas Estland.³¹

Detta steg var dock trevande. Den svenska kronan – jag använder i det följande denna term för statsledningen visavi provinserna – vacklade länge i sin politik: Hade området blivit en del av riket Sverige eller inte? Skulle det sända representanter till riksdagen? Skulle svenska lagar gälla? Jerker Rosén har, i en ofta anförd artikel från 1946, tolkat hela den svenska provinspolitiken under stormaktstiden som en kamp mellan idealet om mest möjlig integration (uniformitet), dominerande under perioder av stark regentmakt, och tanken att provinserna behöll sina lagar och privilegier. Den senare linjen skulle företrädas av högadeln i Sverige, som kom i besittning av stora egendomar i provinserna och därmed hade ett egenintresse av de mer gynnsamma privilegierna där,

29. Torbjörn Eng, *Det svenska väldet: Ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte* (Uppsala 2001) s. 296–308.

30. Harald Gustafsson, "The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe", *Scandinavian Journal of history* vol. 23:3–4 (1998) s. 81–113.

31. Det föreligger äntligen en god översikt över Estlands och i viss grad även Livlands svenska historia i Kari Tarkiainen & Ülle Tarkiainen, *Provinserna bortom havet: Estlands svenska historia 1561–1710* (Helsingfors & Stockholm 2013). Se även Heinz von zur Mühlen, "Das Ostbaltikum unter Herrschaft und Einfluß der Nachbarmächte (1561–1710/1795)", i Gert von Pistohlkors (red.), *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Baltische Länder* (Berlin 1994) s. 174–264.

och därför dominera under förmyndarregimerna. Det är ett nationellt perspektiv med kampen mellan kungamakt och högadel i centrum som för honom förklarar vacklandet i den tidiga svenska Estlandspolitiken.³²

Enligt min mening låter sig händelseförloppet enklare och därmed mer övertygande, tolkas som en den oerfarna svenska statsledningens långsamma anpassning till europeisk praxis, en läroprocess som blev viktig för senare besittningstaganden.

Det var inte någon redan existerande enhet som nu blivit svensk; det var adeln i ett antal av den gamla ordensstatens provinser – Harrien, Wierland, Jerwen och Wiek – samt staden Reval (Tallinn), långt ifrån enhetliga i lagar och privilegier, som slutit avtal med svenska kronan. Osäkerheten speglades i furstetitulaturen, med beteckningar som ”herre i Livland”, ”herre över de livländske landsorter och över Reval och flera” och ”hertig till Harrien, Wierland och Wiek och flera landsändar”. En terminologi som blev längre bestående kom först när Johan III 1582 kallade sig ”över de ester i Livland hertig”.³³

Det skapades alltså en ny enhet, furstendömet Estland, där den svenske kungen var hertig. Furstendömet ledning låg i händerna på den svenska kronans generalguvernör och ett självrekryterande lantråd bestående av tolv medlemmar; dessa tillsammans med generalguvernören utgjorde också landets högsta domstol, varifrån det inte var möjligt att överklaga till organ i Sverige. Det samlade ridderskapet menade sig försvara landets urgamla rättigheter, inte minst sina egna mycket utsträckta privilegier över de underlydande bönderna, visavi en ofta alltför påträngande hertigmakt.³⁴ På ett tidstypiskt sätt rådde ett *modus vivendi* mellan två tolkningar av förhållandet: moderland med underlydande provins, enligt kronan, eller ren personalunion, enligt ridderskapet.

Den svenska politiska eliten fick också prova på att hantera en annan statsförbindelse dessa år: personalunionen mellan Sverige och Polen-Litauen under Sigismund 1592–1598.³⁵ Här finns inte plats att gå in på hur denna fungerade, eller snarare inte fungerade, en fråga som också är

32. Jerker Rosén, ”Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid: En författningshistorisk skiss”, *Scandia* XVII:2 (1946) s. 224–270, här s. 229–238.

33. Eng (2001) s. 106–112; Tarkiainen & Tarkiainen (2013) s. 44.

34. Tarkiainen & Tarkiainen (2013) s. 59–61; Mühlen (1994) s. 228–231; Berndt Federley, *Konung, ståthållare och korporationer: Studier i Estlands förvaltning 1581–1600* (Helsingfors 1962) s. 32–41.

35. För det politiska händelseförloppet se senast Stefan Östergren, *Sigismund: En biografi över den svensk-polske monarken* (Ångelholm 2005).

kraftigt underbelyst i såväl svensk som polsk historieskrivning, där den inrikespolitiska kampen stått i centrum.³⁶ Men i det enda dokument som var avsett att reglera unionen, Kalmare stadgar, en intern svensk överenskommelse inför Sigismunds polska kungaval 1587, framgår det att svenskarna tänkte sig förbindelsen modellerad på Kalmarunionen. Som Kerstin Strömberg-Back har visat utgör nämligen Kalmar recess från 1483 direkt förlaga till många av bestämmelserna.³⁷ Svenskarna ville här ha en ren personalunion, som Kalmarunionen i den svenska elitens idealbild, med så lite beblandelse mellan rikena som möjligt. Det var annat än i Estlands fall; Polen som partner uppfattades med all rätt inte som svag och underställd, utan som en mäktig grannstat som måste hållas på armlängds avstånd.

De medeltida erfarenheterna kom alltså till användning i det polska fallet, medan det estländska fallet i stället blev den erfarenhet som blev bestämmande under den kommande territoriella expansionen.

1600-talets konglomeratstat

Fram till 1600-talets slut expanderade det område på kartan som vi brukar ge etiketten Sverige. Men alltför sällan uppmärksammas heterogeniteten inom detta.³⁸ Som i andra europeiska konglomeratstater var det stora skillnader mellan de olika territorierna och de interna gränserna inom den svenska staten borde egentligen markeras minst lika tydligt som de externa.³⁹ Det spelade roll för folk inte endast att de var svenska undersåtar utan minst lika mycket vilken del av denna statsbildning de var undersåtar i. Här ska kort skissas de olikartade förhållanden som

36. Se t.ex. Jerker Rosén, *Svensk historia: I. Tiden före 1718*, 3:e uppl. (Stockholm 1969) s. 387–393; Bo Eriksson & Dick Harrison, *Sveriges historia 1350–1600* (Stockholm 2010) s. 421–426. Mitt intryck av polsk historieskrivning baserar sig på engelskspråkiga översikter – se t.ex. Norman Davies, *God's playground: A history of Poland: volume I: The origins to 1795* (Oxford 1981) s. 533–437, och Robert I. Frost, "Obsequious Disrespect: The Problem of Royal Power in the Polish-Lithuanian Commonwealth under the Vasas, 1587–1668", i Richard Butterwick (red.), *The Polish-Lithuanian monarchy in European context, c. 1500–1795* (Houndmills 2001) s. 150–171, där unionen bokstavligen talat bara får en bisats: "the Swedish throne from which Sigismund was deposed in 1599" (s. 152) – samt uppgifter från fl. dr Miia Ijäs, Tammerfors.

37. Kerstin Strömberg-Back, *Kalmare stadgar 1587* (Umeå 1989), för en mängd exempel på verbala övertaganden s. 38–58.

38. Samlade diskussioner om stormaktsväldets territoriella sammansättning finns framför allt hos Rosén (1946), Eng (2001) och Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk: Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormakstid till slutet av frihetstiden* (Stockholm 2000) s. 42–143.

39. Gustafsson (1998).

gällde för de områden som cirka 1670 utgjorde provinser knutna till riket.⁴⁰ I viss mening utgjorde de tre kluster av provinser, de baltiska, de tyska och de skandinaviska, som alla hade det gemensamt att stå utanför riket med dess lagar och representation – med några intressanta gränfall, som vi ska se – men i övrigt med stora skillnader.

Livland, Ösel, Ingermanland och Kexholms län var alla resultat av de fortsatta krigen i öster, mot Polen-Litauen och Ryssland. Här byggde kronan tydligt vidare på det estländska exemplet genom att skapa nya enheter. De ytterligare delar av den livländska ordensstaten som blev svenska 1629 införlivades inte i Estland, utan här skapades i sam- och motspel mellan den svenska kronan och den lokala adeln egna institutioner. Hertigdömet Livland, som det kom att kallas, fick en lantdag – med enbart adel – 1643, det skapades en del lokala ämbeten som den inhemska adeln tillsatte och 1648 bekräftades adelsprivilegierna.⁴¹

Också på Ösel behöll den lokala adeln 1645 sin särställning och ön fick endast en svag koppling till Livland genom generalguvernören i Riga.⁴² Om Ingermanland, som blev svenskt 1617, har det hävdats att det saknade adel och äldre förvaltningsförhållanden att ta hänsyn till, men som Kasper Kepsu visat är detta fel; det fanns en svag men inte obetydlig adel från den ryska tiden och den svenska kronan tog vederbörlig hänsyn till denna.⁴³ I det samtidigt erövrade Kexholms län saknades däremot adel och kronan tog ett starkt grepp.⁴⁴ Lantdagen var gemensam för de

40. Därmed behandlar jag inte innehavet 1629–1635 av de preussiska hamnarna eller Trondheims län och Bornholm 1658–1660, inte heller de ibland långvariga ockupationerna, t.ex. av Novgorod 1611–1617. Jag tar heller inte upp de utomeuropeiska kolonierna (Cabo Corso, Nya Sverige och senare Sankt Barthélemy) som representerar en annan typ av territoriella förbindelser.

41. Mühlen (1994) s. 233. Ragnar Liljedahl, *Svensk förvaltning i Livland 1617–1634* (Uppsala 1933) ger en detaljerad redogörelse för den svenska livlandsförvaltningens framväxt till och med det formella övertagandet, medan Anna Christina Meurling, *Svensk domstolsförvaltning i Livland 1634–1700* (Lund 1967) på s. 17–42 ger en översikt av förhållandena under hela svensktiden. När Livland permanent blev svenskt med freden i Oliva 1660 upptogs det som hertigdöme i den svenska kungatiteln; Eng (2001) s. 201–202.

42. Tarkiainen & Tarkiainen (2013) s. 160–166; Evald Blumfeldt, "Om Ösels upptagande i det svenska väldet hösten 1645", *Svio-Estonica: Årsbok utgiven av Svensk-estniska samfundet* 1949 (Lund 1949).

43. Kasper Kepsu, *Den besvärliga provinsen: Reduktion, skattearrendering och bondeoroligheter i det svenska Ingermanland under slutet av 1600-talet* (Helsingfors 2014) s. 58–59, konstaterar helt riktigt att forskningen – inklusive undertecknad – här okritiskt byggt på Jerker Rosén (Rosén 1946).

44. Kimmo Katajala, "Differentiering och unifisering: Provinspolitiken vid det svenska rikets östgräns ca 1617–1809", i Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik:*

båda provinserna men i praktiken ett organ för den ingermanländska adeln.⁴⁵

Juridiskt var dessa provinser ett lapptäcke. Den 1630 inrättade hovrätten i Dorpat var appellationsinstans för Livland, Ösel och Ingermanland; Livlands huvudstad Riga var dock hårdare knuten till centralmakten genom att vara underställd Svea hovrätt.⁴⁶ Estland hade sin egen överlandsrätt, bemannad huvudsakligen av den inhemska adeln, och från den gick det inte att överklaga.⁴⁷ Kexholms län lydde huvudsakligen under hovrätten i Åbo, dit även Ingermanland fördes 1684; i dessa två provinser gällde svensk lag trots att de administrativt och genom avsaknad av riksdagsrepresentation stod utanför riket.⁴⁸ Administrativt hörde Ingermanland och Kexholms län först under generalguvernören i Riga men var ett eget generalguvernement från 1642.⁴⁹ Provinser skapades och omskapades utan någon tydlig plan, men med grundidén att varje provins hade sin förvaltning och sina organ för dialogen med den lokala eliten.

Om de tyska provinserna, svenska i westfaliska freden 1648, Pommern, Wismar och Bremen-Verden, har Jonas Nordin träffande skrivit att deras "ställning såg helt annorlunda ut än de baltiska, eftersom de var beroende av en annan furstemakt".⁵⁰ De ingick nämligen även efter 1648 i det tysk-romerska riket och den svenska kronan styrde dem som tysk riksfurste. Detta var inte bara en statsrättslig spetsfundighet utan fick en rad praktiska konsekvenser. Kronan var förpliktigad att upprätthålla de så kallade tyska friheterna, inklusive ständernas (i regel adelns) starka ställning. Svenska Pommern hade en särskilt stark ställning visavi den svenska kronan; svenskarna hade de facto behärskat området sedan 1630 och hade ett avtal med den barnlöse hertigen om att efterträda honom.⁵¹

Enhet, särart och självbild i det svenska riket (Helsingfors & Stockholm 2008) s. 141–164. Kronan deklarerade vid övertagandet att all jord hade kronanatur.

45. Kepsu (2014) s. 70; lantdagen tillkom 1642.

46. Om hovrätten i Dorpat se Meurling (1967); om Rigas ställning s. 44.

47. Mühlen (1994) s. 228.

48. Katajala (2008) s. 147; Kepsu (2014) s. 70.

49. Kepsu (2014) s. 67.

50. Nordin (2000) s. 87–88.

51. Kjell Å. Modéer, *Gerichtsbearbeitungen der schwedischen Krone im deutschen Reichsterritorium: I. Voraussetzungen und Aufbau 1630–1657* (Stockholm 1975) s. 220. En god översikt över Pommerns svenska tid ger Werner Buchholz, "Das schwedische Pommern vom Westfälischen Frieden bis zum Wiener Kongress", i Werner Buchholz (red.), *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Pommern* (Berlin 1999) s. 237–304. För detaljer om den politiska styrelsen och för-

Kronan hade alltså inträtt i den gamla furstepositionen redan före 1648. Därefter krävdes det femton år av förhandlingar med den adelsdominerade lantdagen innan en regeringsform 1653 kunde utfärdas; trots att Sverige då stod på höjden av sin makt blev det en kompromissprodukt.⁵²

I Bremen-Verden följdes i viss grad det baltiska exemplet att skapa nya territorier. Detta var två separata furstbiskopsdömen som nu av svenskarna gjordes till en provins. Här tog den svenska kronan ett hårt grepp om militär- och finansväsendet, som lydde under krigs- respektive kammarkollegiet i Stockholm och drevs av svenska ämbetsmän. Enligt Beate-Christine Fiedler fick Bremen-Verden en av de mest moderna förvaltningarna i Tyskland med ett kollegieväsen efter svenskt mönster. Däremot följde rättsväsendet och kyrkans styrelse inhemska traditioner.⁵³ Trots sammanslagningen tycks Verden ha behållit en viss särställning. Denna är dåligt utredd i forskningen – "[j]edoch geschah nie eine völlige Vereinigung" heter det svävande i ett äldre verk⁵⁴ – men det är uppenbart att lantdagen i Verden fortfarande under svensktiden ibland samlades för sig.⁵⁵

Minst av de tyska besittningarna var staden Wismar, som dock fick en viktig position genom att den överdomstol, som Sverige i westfaliska freden förbundit sig att inrätta för att slippa överklaganden till de kejserliga domstolarna, placerades där. Denna, det så kallade tribunalet, inrättades 1653 i Wismar, som låg relativt väl till för både Pommern och Bremen-Verden, men förhandlingarna med de tre provinserna om

valtningen se Helmut Backhaus, *Reichsterritorium und schwedische Provinz: Vorpommern unter Karls XLs Vormündern* (Göttingen 1969).

52. Pär-Erik Back, *Herzog und Landschaft: Politische Ideen und Verfassungsprogramme in Schwedisch-Pommern um die Mitte des 17. Jahrhunderts* (Lund 1955).

53. Beate-Christine Fiedler, *Die Verwaltung der Herzogtümer Bremen und Verden in der Schwedenzeit 1657–1712: Organisation und Wesen der Verwaltung* (Stade 1987) s. 148. Detaljerat om finansförvaltningen hos Klaus-Richard Böhme, *Bremisch-Verdische Staatsfinanzen 1645–1676: Die schwedische Krone als deutsche Landesherrin* (Uppsala 1967). Wildeshausen var geografiskt skilt från men gjordes till ett amt under Bremen-Verden; det hade dock vissa särförhållanden: Hermann Lübbling & Wolfgang Jäkel, *Geschichte der Stadt Wildeshausen* (Oldenburg 1970) s. 91–99.

54. Peter von Kobbe, *Geschichte und Landesbeschreibung der Herzogthümer Bremen und Verden I* (Göttingen 1824) s. 295.

55. Att Verdens lantdag under svensktiden stundom sammanträdde för sig framgår av Ida-Christine Riggert-Mindermann, *Die Verdischen Landtage (bis 1806 einschließlich): Tabellarische Zusammenstellung der Landtage aus archivalischen Recherchen im Staatsarchiv Stade und gedrucktem Material* (Stade 2000).

bidrag till finansieringen av domstolen drog ut på tiden till 1657.⁵⁶ Den finansiella rivaliteten mellan provinserna kom flera gånger i dagen, som när Bremen-Verden 1706 istadigt men till sist förgäves vägrade bidra till försvaret av Pommern.⁵⁷ Wismars ställning förblev oklar, ibland hävdade myndigheterna i Pommern överhöghet, stundom fungerade tribunalet som stadens överhet.⁵⁸ Den pommerska kyrkoordningen från 1569, som svenskarna behållit, låg till grund för en sådan för Wismar 1665 och kom också att användas i Bremen-Verden.⁵⁹ Däremot var det lokala rättsväsendet i de tre provinserna olika, där kronan genomförde reformer av överrätterna, särskilt i Bremen-Verden, men i stor utsträckning lämnade den lokala rättsskipningen, liksom själva rätten, orörd.⁶⁰ I vissa avseenden utgjorde alltså de tre provinserna en egen enhet inom den svenska staten, i andra tre eller fyra skilda provinser.

När man tänker på stormaktstidens utrikes provinser glöms lätt Skånelandskapen och Bohuslän bort.⁶¹ Det kan rubriceras som ett utslag av metodologisk nationalism; deras senare integration och fortvarande befintlighet inom riket gör oss benägna att se dem som mer svenska. I förstone hanterades de dock på vanligt konglomeratstatsmanér. Skåne, Halland och Blekinge kom att utgöra en enhet, hertigdömet Skåne, i

56. Om inrättandet av tribunalet Modéer (1975) s. 308–372.

57. Jürgen Bohmbach, "Zuviel Geld für Pommern: Die Herzogtümer Bremen und Pommern als Konkurrenten unter schwedischer Krone", i Ivo Asmus, Heiko Droste & Jens E. Olesen (red.), *Gemeinsame Bekannte: Schweden und Deutschland in der Frühen Neuzeit* (Münster 2003) s. 307–316.

58. Friedrich Techen, *Geschichte der Seestadt Wismar* (u.o. 1929) s. 205.

59. Modéer (1975) s. 422.

60. Modéer (1975) s. 421–422.

61. Litteraturen om Skåne är rikare än om någon annan svensk erövring under 1600-talet. Det äldre standardverket, oöverträffat i sin detaljrikedom, är Knud Fabricius, *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige* 1–4 (Köpenhamn 1906–1958). Under de senaste åren har en rad insatser förskjutit forskningsläget. Se ett flertal artiklar i: Karl-Erik Frandsen & Jens Chr. V. Johansen (red.), *Da Østdanmark blev Sydsverige: Otte studier i dansk-svenske relationer i 1600-tallet* (Ebeltoft 2003); Harald Gustafsson & Hanne Sanders (red.) *Vid gränsen: Integration och identiteter i det förnationella Norden* (Göteborg-Stockholm 2006); Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard, *Öresundsgränser: Rörelser, möten och visioner i tid och rum* (Göteborg-Stockholm 2007). Om Blekinge Karl Bergman, *Makt, möten, gränser: Skånska kommissionen i Blekinge 1669–70* (Lund 2002), om Halland Jerker Rosén, "Hallands försvenskning 1645–1683", i Jerker Rosén m.fl. (red.), *Hallands historia II: Från freden i Brömsebro till våra dagar* (Halmstad 1959) s. 1–121 och senast Sven Larsson, *När hallänningarna blev svenskar: Ett dramatiskt nationalitetsbyte 1645–1720* (Halmstad 2004). En syntes baserad på det moderna forskningsläget är Hanne Sanders, *Efter Roskildefreden 1658: Skånelandskapen och Sverige i krig och fred* (Göteborg-Stockholm 2008), som också ger hänvisningar till den äldre forskningen. Jag förbigår här Hallands tid som svensk pant 1645–1658. I stort sett innebar den att dansk lag och rätt, dansk kyrkoordning och danska privilegier bevarades.

regel under en generalguvernör i Malmö.⁶² Dess ställning reglerades efter en lantdag i Malmö av Malmö recess 1662. Danska lagar och privilegier skulle bestå men svensk rätt fick användas subsidiärt, svenska tullar fick införas och en viss anpassning skedde i skatteväsendet. De skånska ständerna skulle få säte och stämma på den svenska riksdagen och skåningarna få lika rätt med rikets undersåtar till ämbeten.⁶³ Samma rättigheter tillerkändes de bohuslänska ständerna vid ett möte i Uddevalla.⁶⁴ Skånelandskapen och Bohuslän utgör därmed ett intressant undantag bland de europeiska konglomeratstaternas provinser genom att inte inkorporeras i kärnlandet, men trots det delta i dess ständerförsamling.

Bohuslän och Skånelandskapen fick alltså en annan ställning än de – sinsemellan olika – baltiska och tyska provinserna. De blev närmare knutna till riket genom riksdagsrepresentation men likväl juridiskt, förvaltningsmässigt och socialt – genom de mer omfattande skånska adelsprivilegierna – tydligt distinkta. Den svenska konglomeratstaten uppvisade alltså en mångfald av olika förhållanden mellan kronan och provinserna. Jämfört med de medeltida sammansättningarna var det dock en betydligt stramare sammanhållen stat. Även om få eller inga försök gjordes till någon ekonomisk eller kulturell sammansmältning innebar förbindelserna politiskt ändå en stark svensk dominans. Militärt och utrikespolitiskt var det Stockholm som styrde, som nödvändigt var om staten skulle klara sig i tidens europeiska konkurrens. Sedan måste detta styre anpassas till de olika lokala förhållandena, provinsernas etablerade eliter, institutioner och politiska kulturer. Svenskarna byggde ofta upp nya centrala förvaltningar, modellerade på rikssvenska erfarenheter, men även här i en provins i taget, med varierande band till den svenska centralförvaltningen. Vad dessa vävar av olika relationer egentligen betydde för människorna i statens olika delar – inklusive själva riket – återstår för forskningen att belysa.

62. Om de växlande administrativa förhållandena se Alf Erlandsson, *Skånska generalguvernementet 1658–1693 och dess arkiv* (Lund 1967).

63. Harald Gustafsson, "Att göra svenskar av danskar? Den svenska integrationspolitikens förreställningsvärld 1658–1693", i Frandsen & Johansen (red.) (2003) s. 31–60, här s. 47–49.

64. Åke Holmberg, "Försvenskningstiden", i Erik Lönnroth (red.), *Bohusläns historia* (Stockholm 1963) s. 191–264, här s. 210–211. Allmänt om Bohusläns övergång Holmberg s. 191–264. Ett mot Holmberg kritiskt perspektiv ger Johannes Ljungberg, "Bohuslänsk identitetsutveckling efter Roskildefreden", *Scandia* 72:2 (2009) s. 38–60. Det är belysande för de sociala skillnaderna att adel, präster, borgare och bönder deltog i Uddevalla, men inga bönder i Malmö.

Integrationer

Vän av ordning har kanske saknat Gotland, Jämtland och Härjedalen i genomgången ovan; de blev dock svenska 1645. Men det intressanta med dem är att de omedelbart inkorporerades. Man införde, som tidens term lydde, uniformitet, med svenska lagar och privilegier samt svensk kyrkoordning. De kom inte att styras av guvernörer utan svensk länsförvaltning infördes; Gotland blev ett eget län och de norrländska områdena kom omväxlande att styras från Härnösand, Hudiksvall och Gävle.⁶⁵ De blev delar inte bara av staten utan också av riket. Inget av områdena hade någon adel och endast Gotland en stad, Visby, som dock var en skugga av sitt forna jag. Det fanns sålunda ingen stark elit av den sort som kronan kunde anse sig nödd att förhandla med och de kunde utan större risker knytas hårt till kärnlandet.

Samhälls- och förvaltningsförhållandena var också så likartade i Danmark-Norge och Sverige att det relativt lätt lät sig göras. Att man kunde gå långt för att ta hänsyn till även en bondeelit visar dock Jämtland. Här hade den danska kronan dragit in alla bönders äganderätt till sina gårdar som straff för påstått samarbete med Sverige under Kalmarkriget (1611–1613). Efter en supplik till drottningen återfick bönderna äganderätten, en säkerligen populär gest av *goodwill* från den nya regimen.⁶⁶

Skåne, Blekinge, Halland och Bohuslän kom i början av 1680-talet också att inkorporeras i riket. Trots den skånska adelns försök att streta emot infördes svensk lag och svenska privilegier 1681–1683; adeln lyckades dock rädda vissa privilegier, särskilt angående de så kallade veckodagsbönderna.⁶⁷ Inkorporeringen genomfördes samtidigt ganska odramatiskt i Bohuslän.⁶⁸

Trots att ändringarna 1681–1683 antagligen innebar större förändringar för befolkningen i Skånelandskapen har de rönt mindre uppmärksamhet

65. Jens Lerbom, *Mellan två riken: Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700* (Lund 2003). Janrik Bromé, *Jämtlands och Härjedalens historia: Tredje delen 1645–1720* (Stockholm 1954) s. 13–40; Magne Njåstad, Espen Andresen, Sonja Englund & Tord Theland, "Landet i midten: Jemtland fra unionsperiferi til grenseprovins", i Steinar Imsen (red.) *Grenser og grannelag i Nordens historie* (Oslo 2005) s. 277–331. Om Jämtlands länsstillhörighet Alexander Jonsson, *De norrländska landshövdingarna och statsbildningen 1634–1769* (Umeå 2005) s. 78. Att svensk lag infördes har antagligen setts som naturligt av många forskare; det nämns inte av Njåstad m.fl. och framgår endast av ett kort omnämnande hos Bromé på s. 221–222.

66. Njåstad *et al* (2005) s. 318–319.

67. Gustafsson (2003) s. 52–53 och där anförd litteratur.

68. Holmberg (1963) s. 256–257.

än statsbytet 1658. Utifrån den moderna nationalstatens logik har gränsändringar inom konglomeratstater ansetts mindre intressanta än mellan dem. Ett viktigt undantag är Jerker Roséns tidigare nämnda artikel, där inkorporeringen – dock som politiskt problem, inte dess konsekvenser för människorna – står i centrum. Rosén tycks se inkorporering som det naturliga alternativet som varje stark statsledning måste sträva efter när nya provinser erövrats. Hans implicita fråga är varför avvikelser från denna linje ändå gjordes och hans svar handlar, som ovan nämnts, om de internt svenska maktförhållandena.⁶⁹ Det förefaller emellertid, mot bakgrund av hur konglomeratstater normalt satt ihop i samtidens Europa, "riktigare att vända på resonemanget, att se de tillfälliga utbrotten av mer eller mindre omfattande integrationsvilja som situationsbundna och särskilt värda att förklara", för att citera mig själv.⁷⁰

Det situationsbundna denna gång är för det första det utrikespolitiska hotet: provinserna hade bara med nöd och näppe kunnat behållas efter skånska kriget. Men det handlar också om det karolinska enväldet, som innebar en kraftig centralisering inom hela staten. När Karl XI gjort sig enväldig i Sverige 1680 och därmed underkänt 1634 års regeringsform var det logiskt för honom att 1681 även underkänna Malmö recess och därmed göra sig enväldig också i hertigdömet Skåne – för att i nästa steg avskaffa det.⁷¹ Mycket av det som setts som resultat av en försvenskningsspolitik i Skåne gällde i själva verket hela riket, som Skåne nu ingick i, som försvagandet av stiftspartikularismen med 1686 års kyrkolag eller den starkare statliga styrningen av städerna.⁷² Delvis ingick detta i en europeisk trend mot starkare integration kring sekelskiftet 1700, en trend som dock fick begränsade resultat.⁷³

Också de baltiska provinserna blev föremål för det karolinska enväldets centraliseringsvilja och jakt efter en stabilare finansiell position,

69. Rosén (1946). Trots Roséns anspråk på att ge en förklaring av provinspolitiken som helhet behandlas endast de skandinaviska och baltiska provinserna, inte de tyska.

70. Gustafsson (2003) s. 56.

71. Gustafsson (2003) s. 52–53.

72. Ingun Montgomery, *Sveriges kyrkohistoria 4: Enhetskyrkans tid* (Stockholm 2002) s. 148, 156, 213. Lars Ericson [Wolke], "Absolutism eller nationalism? Till frågan om försvenskningen av magistraterna i de erövrade danska städerna under 1600-talet", *Karolinska förbundets årsbok* 1984 s. 32–62.

73. Gustafsson (1998) s. 208–209 anför t.ex. de spanska reformerna efter spanska tronföljdskriget och Ludvig XIV:s centralisering i Frankrike.

framför allt genom reduktionen.⁷⁴ När en proposition om godsindragningar lades för den livländska lantdagen blev oppositionen dock så stark att kronan inte brydde sig om att fråga den estländska; reduktionen genomfördes i stället på order från Stockholm i Baltikum.⁷⁵ Den livländska adeln samlades under den energiske Johann Reinhold von Patkul (1660–1707) till motstånd mot reduktionen och försvar för sina gamla privilegier.⁷⁶ Patkul argumenterade med att Livland endast var i personalunion med Sverige, hänvisade till adelns privilegier från den polska tiden och menade att den svenska kronan, som hertig i Livland, inte kunde genomföra några ingrepp där utan den livländska adelns medverkan. I den karolinska absolutismens retorik var kungen där emot lika mycket härskare i hela väldet, däribland Livland.⁷⁷ I det korta perspektivet vann kronan. Ett antal livländska adelsmän rannsakades 1694 i Stockholm för majestätsförbrytelse, Patkul dömdes till döden men flydde. Han arbetade under stora nordiska kriget (1700–1721) för Sveriges fiender och propagerade för Livlands fria ställning, men utlämnades slutligen från Sachsen och avrättades 1707. Händelserna vid mitten av 1690-talet brukar också anses som enväldets införande i Livland.

Det karolinska enväldets integrativa vilja visas även i behandlingen av Pfalz-Zweibrücken, som Karl XI ärvde 1681; eftersom det i praktiken behärskades av Frankrike under pfalziska tronföljdskriget (1688–1697) kunde det dock tas i besittning först efter freden i Rijswijk 1697, och då av Karl XII.⁷⁸ Detta hade kunnat ses som en ren personalunion men svenska ämbetsmän sändes dit och kollegierna i Stockholm befattade sig också med områdets styrelse. Liksom i de övriga tyska besittningarna respekterades lokala privilegier, men här fanns få adelsmän och någon lantdag tycks inte ha sammankallats. Svenskarna planerade en genomgripande modernisering av förvaltningen, men efter Poltava föllnade reformglöden och Zweibrücken sågs snarare som ytterligare ett bidrag

74. Om reduktionen i Baltikum och adelsoppositionen mot den se Tarkiainen & Tarkiainen (2013) s. 186–195; Aleksander Loit, *Kampen om feodalrättan: Reduktion och domänpolitik i Estland 1655–1710 I* (Uppsala 1975); Alvin Isberg, *Karl XI och den livländska adeln 1684–1695* (Lund 1953).

75. Loit (1975) s. 106–107, 290.

76. Processen är detaljerat skildrad hos Isberg (1953).

77. Pärtel Piirimäe, "Swedish or Livonian *patria*? On the Identities of Livonian Nobility in the Seventeenth Century", *Ajalooline Ajakiri* 139/140:1–2 (2012) s. 13–32, här s. 21–29.

78. Kort översikt hos Åke Kromnow, "Sverige-Zweibrücken: En bortglömd personalunion", i Åke Lillienstam (red.), *Bibliotek och historia: Festschrift till Uno Willers* (Stockholm 1971) s. 193–204.

till den trängda svenska krigsekonomi. Här valde alltså kungamakten att se området som ännu en del av konglomeratstaten. Att det hade en annan statsrättslig ställning blev dock avgörande efter Karl XII:s död utan manliga arvingar; enligt pfalzisk arvsrätt övergick furstendömet till en annan linje och lämnade den svenska staten.⁷⁹

De integrativa ansatserna vid 1600-talets slut demonstrerar tydligt hur konglomeratstatens uppbyggnad satte ramar för handlandet, något som sällan uppmärksammats i forskningen om det karolinska enväldet, som ofta behandlat Sverige för sig och var provins för sig.⁸⁰ I Skånelandskapen hade kronan vilja och styrka att genomföra ett totalt inlemmande, dock signifikativt nog med bibehållande av vissa av adelns privilegier. I Baltikum tog kronan ett kraftigt men varierande grepp, dock utan att avskaffa provinsernas särställning; i Livland emellertid till priset av upprorsliknande tillstånd. I de tyska provinserna var varken integration eller envælde att tänka på; här fick kronan hålla sig inom Tysk-romerska rikets spelregler. Inte minst under reduktionen spelade det roll för adelsfamiljen eller bondehushållet i vilket av statens territorier man bodde.

Konglomeratstatens avveckling

Sverige räddades möjligen från ett fullskaligt provinsuppror genom Rysslands benägna hjälp; efter stora nordiska kriget avträdde Livland samt även Ösel, Estland, Ingermanland och Kexholms län. Det kan inom parentes anmärkas att Ryssland behandlade dessa områden på vanligt konglomeratstatsvis och lät politiska och rättsliga arrangemang från svensktiden äga bestånd; den lokala adelns makt stärktes åter.⁸¹ Också Bremen-Verden och viktiga delar av Pommern förlorades och några nya erövringar gjordes inte under 1700-talet. Dock hamnade Sverige i en ny förbindelse, denna gång med Hessen-Kassel.

Detta lantgrevskap ärvdes 1731 av Fredrik I och lämnade förbindelsen

79. Den enda specialstudien av den svenska tiden, Lothar K. Kinzinger, *Schweden und Pfalz-Zweibrücken: Probleme einer gegenseitigen Integration: Das Fürstentum Pfalz-Zweibrücken unter schwedischer Fremdherrschaft (1681–1719)* (Saarbrücken 1988) – en duplicerad doktorsavhandling från Universität des Saarlandes – betonar just karaktären av svensk provins.

80. Ett undantag är Stellan Dahlgren, "Der schwedische Absolutismus am Ende des 17. Jahrhunderts und die Integration des Reichs", i Aleksander Loit & Helmut Piirimäe (red.), *Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert* (Stockholm 1993) s. 15–31; Dahlgren pekar på det kameralistiska tänkandet som en viktig faktor bakom integrationspolitiken.

81. Se Gert von Pistohlkors, "Die Ostseeprovinzen unter russischer Herrschaft (1710/95–1914)", i von Pistohlkors (red.) (1994), s. 266–450, här s. 266–278.

med den svenska tronen vid dennes död utan arvingar 1751. Förbindelsen har gått nästan spårlöst förbi i svensk forskning.⁸² För Hessen, som Fredrik styrde via ett hessiskt kansli i Stockholm och sin bror i Kassel, innebar förbindelsen bland annat att lantdagen stärkte sin makt.⁸³ Den lutheranska minoriteten i det officiellt kalvinistiska Hessen fick bättre villkor.⁸⁴ Från svensk sida behandlades förbindelsen strikt som en personalunion som inte hade med den svenska staten att göra, i skarp kontrast mot den tidigare förbindelsen med Zweibrücken. För det framtida ständerväldet var det viktigt att göra denna distinktion mellan den svenska statsmakten och kungens person, och antagligen också att inte dra in Sverige i kontinentala förvecklingar, medan det för enväldet tvärtom hade varit naturligt att inte göra skillnad på dynasti och stat och att utnyttja möjligheten att utsträcka sin maktsfär.

Svenska Pommern kom, i varje fall när det gällde den intellektuella miljön, genom universitetet i Greifswald, allt närmare Sverige under 1700-talet. Såväl Pommerns svenska tillhörighet som dess tyskhet och position inom det tyska riket betonades starkt från båda håll, utan att denna dubbelhet ansågs problematisk.⁸⁵ Wismar var av ringa betydelse för Sverige och ständigt objekt för Mecklenburg-Schwerins önskan att få tillbaka det. År 1803 accepterade Gustav IV Adolf ett anbud; Wismar pantsattes för en och en kvarts miljon hamburgska daler banko med möjlig inlösning efter hundra eller tvåhundra år.⁸⁶

Kvar fanns endast Svenska Pommern. Här hade den svenska kronan från tidigt 1790-tal försökt genomföra reformer inom matrikelväsendet

82. Utförligast behandlat i Helmut Burmeister (red.), *Friedrich: König von Schweden, Landgraf von Hessen-Kassel: Studien zu Leben und Wirken eines umstrittenen Fürsten (1676–1751)* (Hofgeismar 2003). Malmström nämner dock att Fredriks innehav av Hessen fick viss betydelse för svensk utrikespolitik i samband med den österrikiska pragmatiska sanktionen, men det är enda gången i Malmströms ytterst utförliga framställning som Hessen tillmäts någon betydelse. Carl Gustaf Malmström, *Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshulningen 1772* vol. 2 (2. uppl., Stockholm 1895) s. 146–147.

83. Helmut Burmeister, "Friedrich von Hessen in Schweden", i Burmeister (red.) (2003) s. 73–152, här s. 128. Günter Hollenberg, "König Friedrich und die Landstände 1731", i Burmeister (red.) (2003) s. 237–246.

84. Volker Knöppel, "Friedrichs Konversion und das Toleranzedikt für das Luthertum in Hessen-Kassel", i Burmeister (red.) (2003) s. 247–260.

85. Andreas Önnersfors, *Svenska Pommern: Kulturmöten och identifikation 1720–1815* (Lund 2003); Önnersfors talar om en utveckling från motsättningar till samförstånd och idealisering av förbindelsen: s. 485–490.

86. Techen (1929) s. 277–279. År 1903 avstod Sverige från inlösning och också från rätten att på nytt ta upp frågan 2003.

och förvaltningen, vilket lett till segdragna konflikter med ständerna.⁸⁷ När det tysk-romerska riket vacklade inför Napoleon grep Gustav IV Adolf tillfället och genomförde en kupp: han utfärdade 26 juni 1806 ensidigt en ny författning och deklarerade att Pommern var en svensk provins. Svenska grundlagar och svensk lagstiftning skulle införas; böndernas livegenskap avskaffades och andra reformer förbereddes.⁸⁸ Sedan kejsaren strax därefter abdikerat och tysk-romerska riket upphört att existera borde ingenting stå i vägen för en total inkorporering.

Gustav IV Adolf betraktade sig emellertid fortfarande som tysk riksfurst i Pommern, uttryckte förhoppningar om rikets återuppstående och framställde sig som tyskpatriot mot de framryckande fransmännen. Den gamla lantdagen fick försvinna men de pommerska ständerna kallades inte till Stockholm utan ersattes av en ny lantdag efter mönster av den svenska fyrståndsriksdagen. En ny förvaltning byggdes upp, modellerad efter den svenska men inte identisk med den.⁸⁹ Även detta svenskare Svenska Pommern betraktades som ett tyskt hertigdöme, en provins, om än tätt knutet till riket Sverige. Hur relationen hade kunnat utveckla sig får vi aldrig veta, eftersom Sverige än en gång av utrikespolitiken räddades från komplikationer; år 1814 avträdde området till Danmark som kompensation för Norge, endast för att snabbt passera vidare till Preussen. Kvar blev vissa svenska reformer, särskilt avskaffandet av livegenskapen, som torde vara det viktigaste arvet efter svensktiden.

En union av två nationalstater

Redan innan Sverige mist sin sista besittning utanför riket hade själva riket stympats genom förlusten av den östra riksdelens till Ryssland 1809. Det förtjänar att understrykas att Finland aldrig hade varit en enhet inom staten på liknande sätt som Estland eller Pommern. När man ibland möter termen "Sverige-Finland" rör det sig ofta om ett missförstått sätt att distansera sig från svensk nationell historieskrivning; missförstått, eftersom det endast reproducerar idén om ett "egentligt Sverige" med lång tradition bakåt i tiden och dessutom stryker en föråldrad finländsk nationell historieskrivning medhårs genom att också ge Finland en ställ-

87. Lars Dalgren, *Sverige och Pommern 1792–1806* (Uppsala 1914) s. 20–99.

88. Buchholz (1999) s. 299–300; Dalgren (1914) s. 100–114.

89. Önnersfors (2003) s. 449–454; Dalgren (1914) s. 115–178.

ning det inte hade.⁹⁰ Det som avträdde 1809 definierades heller inte i fredstraktaten som en enhet utan ett antal län och delar av län.

I bokstavligt samma ögonblick som rest-Sverige sa farväl till Pommern, i och med freden i Kiel 26 januari 1814, ingick det emellertid i en ny förbindelse genom att Danmark avträdde Norge till Sverige.⁹¹ Hur denna nya förbindelse skulle komma att se ut var emellertid oklart. I den svenska statsledningen hade olika åsikter om hur ett önskat förvärv av Norge skulle hanteras redan under flera år före Kielfreden brutits mot varandra och fortsatte brytas efter fredsslutet, som Jörgen Weibull visat. Kronprins Karl Johan ville se ett konstitutionellt Norge under den svenske kungen medan en annan falang ville tydligt underordna Norge.⁹²

Även om Karl Johans linje segrade, med svenskt godkännande av Eidsvollsförfattningen och Norge och Sverige som i princip likaberrättigade riken i union, spökade länge de svenska konglomeratstatserfarenheterna. Många svenskar ville se Norge som en provins och i vissa avseenden fick det också en underordnad ställning. Utrikespolitikens ledning låg i svenska händer och länge residerade en ståthållare i Kristiania, där kungen sällan vistades. Ståthållaren hade dock en svagare ställning än de gamla generalguvernörerna; så hade han exempelvis ingen svenskmodellerad provinsförvaltning under sig utan här fanns en sårnorsk förvaltning, som inte hade någon relation till myndigheterna i Stockholm.⁹³ Någon konglomeratstat kunde detta inte bli.

90. Däremot skilde sig förhållandena i stora delar av den östra riksdelen från de central-svenska, även inom förvaltning och lagstiftning, men det fanns många andra sådana skillnader mellan olika delar av riket. Det är snarare en del av de tidigmoderna politiska enheternas heterogenitet än deras konglomeratuppbyggnad, se Harald Gustafsson, "De överlappande pusslen: Om partikularistiska och multietniska konglomeratstater i det tidigmoderna Europa", i Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik: Enhet, särart och självbild i det svenska riket* (Helsingfors och Stockholm 2008). Men Finland, ehuru utan klara gränser, var ändå en begreppsmässig entitet för sig och man kunde även under tidigmodern tid tala om "Sverige och Finland". För diskussion om Finlands ställning se Nordin (2000) s. 301–313, 321–327 och Eng (2001) s. 291–296; min egen uppfattning ligger närmare Engs.

91. Det moderna huvudverket om unionen är Bo Stråth, *Union och demokrati: De Förenade rikena Sverige-Norge 1814–1905* (Nora 2005), vilket är särskilt värdefullt genom att se den från både norskt och svenskt håll.

92. Jörgen Weibull, *Carl Johan och Norge 1810–1814: Unionsplanerna och deras förverkligande* (Lund 1957), t.ex. s. 161–167, 204, 212, 256–257, 338–341. I norskt perspektiv senast Bård Frydenlund, *Spillet om Norge: Det politiske året 1814* (Oslo 2014).

93. Om ståthållarstriden, som var lika mycket eller mer en inrikespolitisk norsk uppgörelse, se t.ex. Hans Try, *Norges historie: Bind 11: To kulturer en stat 1851–1884* (Oslo 1979) s.

Unionen Sverige-Norge har oftast bedömts utifrån den sena unions-tidens upphetsade nationalistiska retorik, de ömsesidiga krigshoten och till slut dess dramatiska upplösning 1905. Bo Stråth har dock presenterat en annan tolkning, där unionen inte ses som dödfödd från början. Visserligen förekom kriser men länge kom man över dem, och där fanns också samarbete. Mellanrikslagen 1825 skapade, med vissa inskränkningar, ett frihandelsområde av de förenade rikena. I flera omgångar diskuterade man att upprätta ett gemensamt försvar. Kring 1870 diskuterades inrättandet av ett unionsparlament. År 1875 anslöt sig Norge till den två år tidigare ingångna svensk-danska myntunionen.⁹⁴

Men i takt med att idealet om den homogena nationalstaten kom att prägla både Sverige och Norge vände unionsrikena varandra alltmer ryggen; nationalstaten uppfattades i stigande grad som grundad på det röstberättigade folket – och unionens folk definierades entydigt som två olika. Kampen för folkstyre fördes mot en gemensam kung men hade ingen gemensam plattform och sedan parlamentarismen segrat 1884 i Norge låg de politiska systemen än längre från varandra; "[n]ågon parlamentarisk sammanhållande kraft som ersatte den kungliga utvecklades aldrig".⁹⁵ Nationalstatsbygget drevs allt intensivare, ideologiskt, vetenskapligt, konstnärligt och på många andra sätt;⁹⁶ särskilt besvärande för unionen var att det norska i hög grad använde just Sverige som motbild.

Upplösningen 1905 kan visserligen inte ses som nödvändig⁹⁷ – unionen hade överlevt många kriser – men det är svårt att se hur den i längden skulle ha kunnat överleva i ett Europa präglad av imperiesönderfall och nationalstatstänkande. I ett långt transterritoriellt perspektiv framträder dess grundläggande problem: den var ett försök att hålla samman två nationalstater. Den hade inte lösligheten i medeltidens dynastiska

36–46. Ståthållarna var f.ö. ofta normmän medan generalguvernörerna sällan eller aldrig hade rötter i de provinser de styrde.

94. Stråth (2005) s. 119–121, 139–151, 223–232.

95. Stråth (2005) s. 582.

96. Om det norska nationsbygget se Bodil Stenseth, *En norsk elite: Nasjonsbyggerne på Lysaker 1890–1940* (Oslo 1993) och Bjarne Hodne, *Norsk nasjonalkultur: En kulturpolitisk oversikt* (Oslo 1999) s. 11–138; om det svenska se Billy Ehn, Jonas Frykman & Orvar Löfgren (red.), *Försvenskningen av Sverige* (Stockholm 1993) och Bo Stråth, *Sveriges historia 1830–1920* (Stockholm 2012) s. 449–467, 505–541, 558–585.

97. Stråth (2005) s. 506 understryker att det snarast var en situation man gled in i, utan någon politikers aktiva vilja.

unioner och inte heller de relativt tydliga över- och underordnandeförhållanden som i regel – inte minst i det svenska fallet – utmärkte de tidigmoderna konglomeratstaterna. Det Sverige som ingick i den var en annan och mer omfattande politisk organisation än det medeltida kungariket, och det gäller givetvis också om man jämför 1300-talets Norge med dess i stor utsträckning nyskapade namne på 1800-talet.

Unionen fick stora konsekvenser. Striderna under dess slutskede bidrog kraftigt till nationsformeringen i båda länderna. Den fick ett långt efterliv i Norge som hotbild och den negativa klangen i själva ordet "union" anses verksamt ha bidragit till den norska anti-EU-opinionen. I Sverige förträngdes den tvärtom och det är relevant att med Torbjörn Nilsson tala om en kollektiv minnesförlust.⁹⁸ Efter normännens ensidiga uppsägelse i juni följde den 26 oktober 1905 den av båda parterna accepterade upplösningen. Denna dag stod Sverige för första gången sedan 1561 utan partner.

Riket, staten och omvärlden från medeltiden till EU

Under större delen av sin historia har riket Sverige varit del av en större stat. Det har handlat om unioner mellan någorlunda jämlika parter, som 1300-talets svensk-norska union, om dominansförhållanden där Sverige varit den svagare parten, som relationen till Danmark inom Kalmarunionen periodvis kan beskrivas, eller om provinser som dominerats av det svenska riket och ingått i den stat det är rimligt att kalla Sverige, som i den tidigmoderna konglomeratstaten. Ett resultat av denna snabbtur genom seklerna är just att det kan vara viktigt att skilja mellan riket Sverige, landslagens och riksdagens Sverige, och den oftast geografiskt större och mer sammansatta staten Sverige.

Man bör inte pressa metaforen om partnerförhållanden för långt. Det var inte samma Sverige som bara bytte partner – och ibland levde i storfamilj – och det var inte samma Norge som lärer sig med Sverige 1319 och lämnade det 1905. Ett fokus på statsförbindelser över lång tid kan skärpa blicken för såväl enheternas som relationernas förändring

98. Lars Kjetil Køber, *"verre enn unionen med Sverige": Unionsbegrepet i norske EEC/EF/EU-debatter 1961–1994* (Oslo 2005); Torbjörn Nilsson, "Unionen som myt eller minnesförlust", i Torbjörn Nilsson & Øystein Sørensen (red.), *1905 – unionsupplösningens år: Nya perspektiv på ett svensk-norskt drama* (Stockholm 2005) s. 11–22.

och säga mycket om den europeiska statens utveckling under perioden.⁹⁹

De politiska förbindelserna under 1300-talet var spröda band av härskarrelationer inom samhällseliten, som föga påverkade det dagliga livet, ekonomin, kulturen eller självbilden för de flesta människor. Detsamma kan sägas om relationerna inom riket, där politiken, med Erik Lönnroths ord, mest drabbade allmogen som "oregelbundet återkommande katastrofer".¹⁰⁰ Med den militär-fiskala och konfessionella statens entré kom politiken att fylla mer i samhället, kontaktytorna mellan den politiska eliten och breda grupper expanderade och staten laddades med mer mening. De tidigmoderna konglomeratstaterna var starkare centraliserade både inom kärnterritoriet och i förhållande till provinserna, de påverkade mer det ekonomiska livet, med tullar, skatter och utskrivningar, och banden mellan statsdelarna märktes antagligen mer. 1800-talets nationalstatsideal ökade integrationen med ideal om nationell participation, nationell ekonomi och nationell kultur. Att försöka förena två sådana nationalstater i en stat var en helt annan sak än att 500 år tidigare förena två riken – med samma namn som de sentida – under samma kung.

Ett sådant transterritoriellt perspektiv leder till att mycket framstår i nytt ljus och nya frågor anmäler sig. Kalmarunionen var ingen relativt kortvarig episod utan ingår i ett större komplex av medeltida dynastiska förbindelser, med viktiga trådar både bakåt och framåt i tiden. Statsuppbyggnaden under Gustav Vasa hade som en viktig förutsättning statsterritoriets ovanliga homogenitet perioden 1523–1561. Kalmarunionen fungerade som en viktig erfarenhet inför föreningen med Polen-Litauen, medan besittningstagandet av Estland blev en riktningsgivande erfarenhet för uppbyggnaden av stormaktsväldet – en svensk examen i ämnet europeiskt konglomeratstatsbyggande. Denna erfarenhet styrde hur man byggde upp nya provinser, med organ för interaktion med den lokala eliten, vid senare erövringar. Över huvud taget är begreppet erfarenhet viktigt för att förstå statsledningars agerande; här har också hävdats att den svenska konglomeratstatserfarenheten spökade i den nya relationen med Norge efter 1814.

99. För en skiss av den europeiska statsutvecklingen se Harald Gustafsson, *Makt och människor: Europeisk statsbildning från medeltiden till franska revolutionen* (Göteborg 2010) och där anförd litteratur.

100. Citerat hos Harald Gustafsson, "Vad var staten? Den tidigmoderna svenska staten: sex synpunkter och en modell", *Historisk tidskrift* 114:2 (1994) s. 203–227, här s. 204.

Inom den tidigmoderna konglomeratstaten bör de stora skillnaderna mellan provinserna betonas. Det fanns knappast varken resurser eller ens vilja att likrikta dem från Stockholm. De olika politiska styrkeförhållandena och politiska kulturerna spelade stor roll och genom de olika ställningstagandena kronan tvingades till fick provinserna också återverkningar på riket Sverige. Här finns ett stort potentiellt forskningsfält kring relationerna mellan kronan och provinserna, och också mellan de olika provinserna. Att det svenska styret kunde få stora konsekvenser är på några punkter välkänt – som med bibehållandet av många förhållanden från svensktiden i det ryska Baltikum eller med livegenskapens avskaffande i Vorpommern – men konsekvenserna i den andra riktningen ännu är dåligt utredda. Sverige som konglomeratstat borde vara ett givet ämne för samarbete mellan historiker från de områden som då ingick i den svenska staten.

Det förtjänar också att understrykas att de olika författningsförhållandena ofta spelade stor roll. Absolutismen i Sverige gjorde att Pfalz-Zweibrücken drogs in under svenskt styre, medan förbindelsen med Hessen-Kassel däremot blev blott en personalunion eftersom den inträffade under den frihetstida författningen. De tyska provinsernas ställning var beroende av det nät av konstitutionella stadganden och politisk kultur som kallades de tyska friheterna; först när dessa 1806 bortföll var det möjligt att tänka sig en mer radikal integration. Skåne-landskapens ställning som hertigdöme under den svenska kronan fick också ofta förbisedda praktiska konsekvenser för befolkningen; här kom den verkligt stora förändringen först med den interna gränsändringen inom konglomeratstaten, när riket Sverige 1681–1683 utsträcktes ända till Öresund. Interna gränser och gränsändringar borde utforskas mer.

Sedan 1905 har Sverige levt ensamt, men – förstås – endast i statsrättsligt avseende. Både tidigare och senare har en större omvärld spelat en ofta avgörande roll för viktiga skeenden och förändringar inom Sverige, som inom alla europeiska stater – och många viktiga processer har kanske inte alls varit relaterade till de politiska territoriernas gränser. Fokus på de formella transterritoriella förbindelserna får naturligtvis inte skymma sådana andra förbindelser. Man kan fråga sig om dagens relation till Europeiska Unionen är en ny partnerskapsförbindelse eller bara en stegring av den politiska, ekonomiska och kulturella inbäddningen av den enskilda staten. För det förra talar de institutionella och

konstitutionella arrangemangen och det inslag av suveränitetsavgivelse som EU-medlemskapet innebär. För det senare talar det faktum att EU-samarbetet kan sägas ha skärpt föreställningen om det nationella, att EU blivit något av nationalstatens kamp mot andra nationalstater, bara med tydligare spelregler. Här ska inte den frågan närmare belysas, bara konstateras att historien om Sveriges tidigare statsförbindelser, historien från Norge till Norge, förutom att lyfta fram ett negligerat perspektiv på det förflutna också kan ställa samtidens förhållanden i skarpare relief.

Sweden as partner 1319–1905: A Perspective

During most of the period from 1319 to 1905, the kingdom of Sweden formed part of a larger state, either through union with other states or through the possession of provinces that were not part of the kingdom proper. This is a neglected theme in Swedish historiography, where Sweden is described as a trans-historical entity, sometimes larger and sometimes smaller than the present state but still basically one and the same political unit. In an attempt to overcome methodological nationalism, this article presents what can be called a trans-territorial perspective on the development of the Swedish state. Sweden's history as partner is followed from the personal unions with Norway and Denmark in the late middle ages, through Sweden's early modern experience as the centre of a conglomerate state, to the 19th-century union with Norway.

The medieval unions were loose, basically dynastic connections where each kingdom kept its domestic laws, political institutions and social organisation. The early modern conglomerate state was more firmly held together and ruled from Stockholm, especially with regards to the public finances and foreign policy. But each province kept its distinct internal organisation, which allowed for considerable political influence to be exercised by the local political elite. In this perspective, the often neglected integration of the Scandinavian provinces into the realm in the early 1680s is unusual and interesting, even more so than the well-studied acquisition in 1658. In a long trans-territorial perspective, it becomes clear that the weakness of the 19th-century Swedish-Norwegian union was that it attempted to house two modern nation-states within one state.

A trans-territorial perspective on Swedish history gives rise to many new questions that have been neglected in the dominant national narrative. For example, was the adoption of a national law code in the 1350s the result of inspiration from the union partner Norway, which had a more centralised judicial system? Was the strengthening of the state apparatus under the rule of Gustav Vasa in the 1500s possible because the territory of the Swedish state was unusually homogeneous after the break-up of the Union of Kalmar and before the acquisition of Estonia? What was the influence on Sweden proper from the possession of the provinces east and south of the Baltic? How did the Swedish experience of ruling a conglomerate state influence Swedish policy towards Norway in the formative phase of the 19th-century union? Much is to be gained by adopting a non-national perspective on Swedish history.

Keywords: Sweden, state connections, unions, provinces, conglomerate state, state formation, medieval, early modern, nineteenth century, trans-national